

NyS

Titel:	Tanke, følelse og sprog
Forfatter:	Stig Andersen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 4, 1972, s. 85-100
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

TANKE, FØLELSE OG SPROG

Af Stig Andersen,

Institut for Nordisk Filologi, Københavns universitet.

En vigtig dimension i vor sprogopfattelse dannes af et kontinuum spændende fra saglig til poetisk sprogbrug. Formentlig forestiller man sig, at disse to slags sprogbrug kan findes rendyrket, men hovedparten af tekster (og i reglen menes hermed skriftlige tekster) betragtes som blandinger. Denotation og konnotation er lingvisternes lidt mere opdyrkede begreber, som ofte bruges om mindre, sproglige størrelser, men som i deres mest almindelige anvendelse er udtryk for samme tankegang som delingen saglig/poetisk.

De to slags sprogbrug karakteriseres ved typiske træk, den saglige f.eks. ved leksikalsk eller denotativ brug af ordene, grammatisk regelmæssighed osv., den poetiske ved metaforer, lydlige virkemidler osv. Ordet "poetisk" er i øvrigt misvisende, idet træk, som kan betegnes sådan, findes i tekster, som man bestemt ikke vil kalde poetiske; andre termer findes, men næppe bedre.

Fra én side (f.eks. grammatikerens) vil man betragte den saglige sprogbrug som det, man går ud fra, noget egentligt, grundlæggende - jævnfør, at "egentlig betydning" og "leksikalsk betydning" i mange tilfælde bruges som synonyme. At det uvilkaarligt må være sådan, kan ikke undre, når man tænker på, at den saglige sprogbrug netop er præget af regelmæssighed.

Fra en anden side (litteratens) vil man fra gammel tid betragte den poetiske sprogbrug som noget oprindeligt og dybtgående menneskeligt, måske endda som noget mystisk i den forstand, at den ikke er underkastet rationelle love.

Enigt går man ud fra, at saglig sprogbrug er præget af fornuften, tanken, mens poetisk sprogbrug er præget af følelsen, og også begrebsparret tanke/følelse betragtes mere eller mindre klart enten som modsætninger eller som komplementære størrelser.

Her er sprogforskeren, som det siden skal vises, for en gangs skyld og uheldigvis i overensstemmelse med psykologien, og han følger en vane, der er så fast og mangesidigt forankret i vor kultur, at den forekommer "naturlig", hvad den dog ikke kan være, når andre kulturer kan klare sig uden.

I det følgende vil jeg genformulere problematikken omkring disse to centrale begrebspaar, saglig/poetisk og tanke/følelse, i en teori-række ud fra det grundsynspunkt, at sproget kan betragtes som psykologisk emne.

En hovedkilde til forståelse af sprogets funktion er den situation, hvor det opstår, dvs. barnets tilegnelse af sproget, sprogets ontogenese.

Før barnet første gang fatter eller udtaler sproglyd, må en række forudsætninger være til stede med hensyn til perception og motoriske færdigheder og måske visse medfødte tendenser og behov. Vigtigst at nævne her er imidlertid den forudsætning, at barnets psyke må have nået en vis grad af organisation, idet det kan identificere helheder i sit miljø og viser dette ved at reagere specifikt på dem; eller anderledes sagt: der har fundet kategoridannelser sted. Barnet er i stand til at differentiere lyd, før det reagerer specifikt på sproglyd, og det "forstår" sproglyd, før det selv anvender dem.

Efter en almindelig opfattelse^{x)} former den første sprogindlæring sig som klassisk betingning.

Ved klassisk betingning forstår man en proces, hvor en stimulus (A) tidsmæssigt og stedsmæssigt sættes i nær forbindelse med en stimulus (B) med det resultat (under en række nærmere forudsætninger som gentagelse og tilstedeværelsen af behov), at A får en konstateret virkning, som ligner virkningen af B.

Den første sprogindlæring omkring 1-årsalderen følger netop dette mønster. Når f.eks. moderen siger "mamam", kan barnet reagere med suttebevægelser, smil og andre bevægelser, fordi moderen plejer at sige sådan, når det får mad.

Det vil sige, at det ligger fundamentalt i sprogtilegnelsen, at virksomheden af et udtryk har lighed med virksomheden af de situationer, hvori det er brugt. Det betyder ikke, at de er identiske, og det skal ikke tilsløres, at det er uafklaret, hvori ligheden og forskellen består; dette kunne være et hovedproblem for sprogforskning.

^{x)} Se f.eks. A. Gosell: The first five Years of Life, repr. London 1954, s. 190: "Appearing first as a simple conditioned response to an object or situation, the spoken word only gradually assumes its utilitarian and communicative function".

Lidt anderledes formuleret kunne man sige, at virkningen af et udtryk er afhængig af de situationer, hvori det er brugt. Uden nærmere argumentation kunne man spørge, hvad den ellers skulle være afhængig af.

Barnets egen brug af sproglyd på dette tidlige tidspunkt kan måske have karakter af imitation (modsat kommunikation), men dette er ikke relevant her.

I hvert fald omkring 18-måneders alderen, hvor sprogindlæringen sædvanligvis tager fart, er der imidlertid gensidig kommunikation, og processen har taget karakter af instrumental betingning.^{x)}

Instrumental betingning er den proces, at en person (eller ofte et forsøgsdyr) lærer ved at udføre en bestemt handling at opnå eller undgå en bestemt ændring i miljøet til trods for, at handlingen og miljøændringen ikke tidligere kunne ses at være kausalforbundne på normal vis. Når en rotte tilstrækkeligt mange gange har undgået elektrisk stød, når den trådte på en bestemt kontakt, træder den systematisk på kontakten og tilfredsstiller dermed et (undgå-)behov, uden at man dog kan forudsætte nogen indsigt i ledninger og elektricitet.

Dette mønster er anvendeligt på det andet stadium af sprogindlæringen, hvor sproget gensidigt benyttes til behovstilfredsstillelse gennem ændringer af miljøet, sproget er blevet instrumentalt. Allede det et-årige barn er i stand til at få andre mennesker til at ændre dets miljø f.eks. ved at række efter en genstand, altså foretage noget, som er analogt med det, barnet ønsker foretaget. Med sprogindlæringen får barnet desuden et instrument, som er langt mere uafhængigt og differentieret. Det er gået fra kun at beherske analoge handlinger til et digitalt system.^{xx)} Når moderen siger "nej", kan barnet undgå handlinger med uheldige følger, og barnet kan ved selv at bruge et lignende udtryk undgå andres uheldige handlinger, og dog behøver der i dette udtryk ikke at være noget, som på nogen måde kan ligne den store variation af situationer, det kan anvendes på.

^{x)} Om termene klassisk og instrumental betingning se Woodworth og Schlosberg: *Experimental Psychology*, London 1963, s. 546.

^{xx)} Watzlawick, Beavin og Jackson: *Pragmatics of Human Communication*, London 1968, s. 61.

Men også om denne form for betingning gælder det, at der skal være noget ens i de situationer, hvori udtrykket bruges, ellers må man vente, at betingningen ophæves.

Betingning er udtryk for lovmæssigheder i adfærd. Bag denne må man (dvs. alle andre end de strengeste behaviorister) søge teorier for en større sammenhængs skyld, og det gør man i form af spørgsmålet om, hvilke psykiske processer der kan ses som årsag til adfærden. På dette område er betingning usikkert placeret ligesom alle andre psykologiske emner. På et enkelt punkt har teoridannelsen betydning for det følgende.

I enhver situation påvirkes man af sit miljø. Disse påvirkninger sætter sig hukommelsesspor, som ikke forsvinder igen.^{x)} I en ny situation må der ske det, at denne nye situation aktualiserer hukommelsesspor fra den gamle situation; det er en forudsætning for, at vi kan tale om indlæring.

Ved betingning sker det samme, men specielt det, at et bestemt, overskueligt emne i situationen knyttes til et bestemt andet emne. Når betingningen da er etableret, vil et emne A (den betingede stimulus) blandt hukommelsessporene fra alle de tidligere situationer, hvori det har foreligget, i særlig grad aktualisere sporene af netop B (den ubetingede stimulus). Processen kan da anskues som en udvælgelsesproces, hvor et for en række situationer fælles emne knyttes til et andet for disse situationer fælles emne.

Imidlertid er det for det følgende af vigtighed at erindre, for det første, at denne proces er afhængig af en række andre faktorer i situationen^{xx)}, for det andet, at der foreligger ikke-aktualiserede hu-

x) Dette kan naturligvis ikke bevises og er måske også en for stærk generalisering. Hvad man kan sige, er, at en række emner, som hverken kan reproducere eller genkendes på normal måde, alligevel lader sig konstatere, tydeligst ved elektrisk stimulans af hjernebarken og ved hypnose; henvisninger og diskussion af dette findes i Harald Schelderup: Det skjulte menneske, Oslo 1961, specielt kap. III. Som konklusion står s. 110, at det glemte "under bestemte omstændigheder kan... komme til overflaten og gjøre sig gjeldende".

xx) Woodworth, op. cit. s. 557-581.

kommelsesspor fra tidligere situationer. Betingning er da ikke udtryk for nogen absolut lov, men en forstærket tendens.

Anvendt på sproget vil det sige, at sprogfunktion er en udvælgelsesproces. Ved denne proces er der en forstærket tendens til, at udtrykket knyttes til det fælles for de situationer, hvori det tidligere er brugt, og i denne forstand kan vi sige, at udtrykket kan få et minimalt virkningsomfang; dette kan for enheden ord være den leksikalske eller denotative betydning.

Hovedforudsætningen for, at vi således kan forstå hinandens sprogbrug, er altså, at vi i en række situationer med oplevet ens elementer har hørt samme udtryk og således sprogligt etableret, hvad Trane-kjær Rasmussen kalder en rekurs-basis.^{x)}

Det er klart, at denne sprogbrug er værdifuld for saglige og specielt videnskabelige tekster, at den medvirker til kategoriseringer, som har instrumentel værdi ved at differentiere vore muligheder for at påvirke vort miljø.

Men det er ikke givet, at udvælgelsesprocessen altid forløber således; som bekendt får et udtryk heller ikke altid leksikalsk betydning. Psykologien har søgt klarhed over faktorer, som ophæver eller modificerer betingning, men dens begreber lader sig her nok ikke uden videre overføre på sproget.

Efter det her anførte er der givet en række udtryk en stærk tendens til at få et minimalt virkningsomfang, men der er intet i vejen for, at elementer i situationen kan overvinde denne tendens, udvælgelsesprocessen er bestemt af den aktuelle situation, al betydning er kontekstbetydning. Det andet yderpunkt for betydningsudvælgelsen er da logisk et maksimalt virkningsomfang.

Et anekdotisk eksempel på en sådan sprogbrug er den handelsrejsende, som i togkupéen nævner et tal, hvorefter kollegerne griner henrykt. En udenforstående rejsende beder om en forklaring og får at vide, at numrene refererer til historier, som de alle kender - en hurtig og praktisk måde at fortælle historier på. (Pointen er i øvrigt, at den fremmede nu selv prøver at sige "Nr. 71", hvorefter

^{x)} Bevidsthedsliv og Erkendelse, Kbh. 1956, s. 44.

ingen ler, og han får at vide, at han ikke fortalte historien ordentligt).

Samme type kan genfindes i det daglige talesprog, f.eks. ofte i sætninger indledt med "Kan du huske...".

Sprogligt mere interessant er måske skriftsproget, fordi vi her fra situationen, konteksten, udelukker en række emner af ikke-sproglig art. (Dog udelukker vi ikke alle emner, idet mediet og dets udseende kan have en betydning, som ikke må undervurderes, f.eks. for tekstens genreplacering). Hovedeksempler på denne sprogbrug kan være særligt "værdiladede" udtryk og visse former for digteriske udtryk.

Hvis det altså er sådan, at faktorer inden for selve udtrykket kan bestemme omfanget af udtrykkets virkning, kan vi sige, at et udtryk er således opbygget, at dets dele udvælger hinandens virkning. Dette stemmer med den erfaring, at et meget kort udtryk, f.eks. et enkelt ord, kan være mangetydigt eller uforståeligt, når det er løsrevet fra konteksten, og man kan overveje, om ikke sammenhæng i en tekst er ensbetydende med progredierende entydighed i virkning.

Teorien om udtryksdelenes udvælgende virkning er implicit i megen litteraturkritik, men er ikke systematiseret der. Den er ikke identisk med de Hjelmslevske anvendelser af interdependens og determination.^{x)}

Det, der her er lagt vægt på, er sprogets funktion. Det er et synspunkt, som nok er set før, men som har svært ved at trænge igennem. Sprogforskningens vane er, med modifikationer, at betragte sprog som noget statisk, et synspunkt, som f.eks. viser sig i og fastholdes af vendinger som, at et udtryk har en betydning.

Her er søgt fastholdt den sprogbrug, at et udtryk har en virkning i en bestemt situation, og at udtryk i almindelighed har et ukendt stort sæt muligheder for virkninger, en sprogbrug, som leder hen til psykologiske kausalforklaringer.

I fortsættelse af denne tankegang måtte det være muligt at danne en funktionel grammatik (eller semantik, om man vil) med det mål at vise, efter hvilke lovmæssigheder tekstens (eller videre: si-

x) Louis Hjelmslev: Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse, Festskrift 1943, særlig kap. 9 og 11.

tuationens) dele virker udvælgende på hinanden.^{x)} I en sådan grammatik vil de svært anvendelige discipliner grammatik og stilistik kunne finde anvendelse. En sådan funktionel grammatik ville åbne mulighed for at opstille værdikriterier for tekster, f. eks. på basis af deres instrumentalitet og deres eksistentielle værdi, en mulighed, som sprogforskningen i almindelighed har afskåret sig fra til trods for, at den hænger meget nøje sammen med muligheden for at give sprogforskningen nyttevirkning. - Spørgsmålene er unægtelig komplicerede; alligevel lader vi dem blive ved antydningen til fordel for den videre sammenhæng.

Sproget er principielt set som adfærd parallel med al anden adfærd. Det, som tilsyneladende skiller det fra anden adfærd, er, at det fungerer som et digitalt system, og også dette system må være repræsenteret i centralnervesystemet (CNS). Dette udtrykkes af Chomsky^{xx)} i begrebet competence. Dette begreb må opfattes som en specifik, medfødt egenskab.^{xxx)}

Imidlertid kunne man lige så godt som om sproget sige, at enhver anden betinget reflektet var digital - det afgørende synes at være systematiseringen. Men tværtimod at være noget for sproget særligt lader det til, at alle vore handlinger, hele vort bevidsthedsliv, er bygget på omfattende og komplicerede systematiseringer. Svarende hertil kan der heller ikke findes noget nøje afgrænset center i CNS for sprogerven.^{xxxx)}

---

x) David R. Olson giver i Psychological Review, July 1970, under betegnelsen "differentiation" en konkretisering af, hvad jeg har kaldt udvælgelse, og viser en af de veje, der praktisk kan føre videre.

xx) Noam Chomsky: Language and Mind, New York 1968, første gang s. 4, men competence er et nøglebegreb hos ham.

xxx) Således også opfattet og kritiseret i Herriot: Introduction to the Psychology of Language, London 1970, s. 102.

xxxx) Afasiundersøgelser tyder på en vis statistisk lokalisering, men om en afgrænset og fastlagt lokalitet er der ikke tale; se f. eks. Lenneberg: The biological Foundations of Language, New York, 1967, s. 56 ff.

Det er vel rigtigt, at vi opfatter vort sprog som noget særligt. Cassirer^{x)}, som ønskede at finde et træk, der afgørende adskilte os fra dyrene, fandt dette i vor sprogeevne og kaldte mennesket "animal symbolicum". Om der så er et eller andet i dette, som er rigtigt, må det dog kræve en meget stor bevisbyrde at placere det som en specifik evne. Så langt der ikke er brug for andet, må vi antage, at enhver af de evner, som er forudsætning for sproget, også er forudsætning for andre færdigheder, at sproget er en velintegreret del af hele vor psyke.

I den her givne beskrivelse har der været tale om to typer af sproglig udvælgelse svarende til saglig og poetisk sprogbrug. Den ene form for udvælgelse er baseret på en stærk betingning, mens der for den anden form må kræves elementer i situationen, der ophæver en sådan betingning.

Imidlertid er der hermed intet sagt om, at der derfor er tale om psykiske processer af væsensforskellig art; hele tiden foregår der i psyken forskellige processer, men det er ikke ensbetydende med, at de alle er artsforskellige. Vi kan ganske vist behandle kategorien "kasser" som forskellig fra kategorien "den bestemte kasse i den bestemte situation"; "kasser" er baseret på kriterier som "6 flader i rette vinkler mod hinanden", det er de fælles egenskaber for de situationer, hvor ordet kasse er forekommet; heroverfor står "den bestemte kasse", som er bestemt af en række andre kriterier; men dette viser kun, at der er tale om forskellige kategorier, bestemt af forskellige stimuli, ikke at de er blevet til ved forskelligartede processer i psyken.

Efter denne opfattelse er kategorier funktionelle helheder, der forudsætter tidligere erfaringer, men hvis form er bestemt af den aktuelle situation.^{xx)}

x) Ernst Cassirer: An Essay on Man, Doubleday Anchor Books u. å., kap. 3.

xx) Kategoribegrebet som det bruges her er egentlig inspireret af Bruner, Goodnow og Austin: A Study of Thinking, New York 1956 (termen går dog over Kant tilbage til Aristoteles), men her er kategorier nærmest behandlet som fastlagte enheder, som ganske vist modificeres ved nye erfaringer. Samme sted optræder en særlig affektiv kategori (s. 4), som ikke harmonerer med de her fremsatte teorier - og som i øvrigt heller ikke interesserer forfatterne meget.

Hvad der er hævdet i det foregående, er, at vi over for forskelligt opbyggede (sproglige) stimuli kan reagere forskelligt, men at det ikke dermed er givet, at processerne er forskellige af art.

Hvis det ikke er tilfældet, kan saglig og poetisk sprogbrug heller ikke være præget af de forskelligartede emner tanke og følelse. Hvis omvendt tanke og følelse skal dække forskelligartede emner, er det vanskeligt at se, hvordan en beskrivelse af sprogsituationen skulle kunne komme uden om dem. De to emneområder hænger så tæt sammen, at sandhedsværdien af det ene er afhængig af sandhedsværdien af det andet.

Problemerne bliver ikke nemmere af, at begreberne tanke og følelse på den ene side i almindelighed er uklare, men på den anden side er fast forankrede i en uoverskuelig række af væsentlige sammenhænge, overleveret til os gennem vor sprogbrug om en mængde væsentlige emner ikke alene i dette land, men så vidt jeg ved i hele vor kulturkreds.

Denne dualisme findes i det mindste så langt tilbage som klassisk græsk. Målet med de græske filosofers spekulationer over menneskets natur var ofte at begrunde en vurdering, en etik. Dette resulterede i forskellige spekulative psykologiske systemer, men bag disse ligger i hovedsagen (og således også hos Platon og Aristoteles) en tydelig dualisme svarende til vor deling i tanke/følelse.^{xx)} Typisk for vurderingerne er det da, at Aristoteles placerer evnen til teoretisk tænkning som menneskets højeste særkende.

I denne deling og vurdering ligger formentlig en vigtig forklaring på den enorme græske påvirkningskraft, ligesom den formentlig karakteriserer vor nuværende kultur på godt og ondt over for andre kulturer, idet man kan hævde, at systematisk udforskning, planlægning, de lange linjer har videnskabelig, social og personlig prioritet og afstikker de rammer, inden for hvilke følelsen, betragtet som noget privat og anti-rationelt kan tillades; bl. a. hippie-bevægelsen kan i den senere tid ses som et oprør mod denne tendens, fortiden byder på andre afmægtige eksempler.

^{x)} Handbuch der Philosophie, Berlin 1931, III, afsn. E, s. 8 ff.

Over for ældre tiders spekulation står nu psykologien som en videnskab med stadig strengere krav. Alligevel ser det ud, som om man har overtaget dualismen tanke/følelse fra dagligsproget og traditionen, mere som forudsætning end som resultat. Den viser sig - med andre ord, som mere eller mindre dækker det samme - i en grundlæggende deling i cognitive og dynamiske grene af psykologien, en deling, som man dog samtidig kan være utryg ved.^{x)}

Ofte fremtræder dualismen implicit. Eksempelvis kan nævnes Piaget, som skriver^{xx)}: "Der eksisterer i virkeligheden en stadig parallellitet mellem følelsesliv og det intellektuelle liv. Vi ser nu det første eksempel på dette, men det fortsætter - som vi skal se - gennem hele barndommen og ungdommen. Denne konstatering vil kun virke forbavsende for den, som ud fra dagligdags psykologi tvedeler sjælelivet i to adskilte dele: følelser og tænkning. Men intet er mere forkert og overfladisk. (...). Al adfærd forudsætter (...) redskaber eller en teknik: bevægelser og intelligens. Men al adfærd indbefatter tillige drivkræfter og målrettethed, d.v.s. følelser. Følelsesliv og intelligens er således uadskillelige og udgår de to komplementære sider af al menneskelig adfærd." Eksplicit henregner Piaget således dualismen til dilettanteri, mens den alligevel ligger til grund for de to sætninger, som begynder "Al adfærd..." og "Men al adfærd"; endvidere ligger den implicit selv i to sætninger, hvor han afviser den, nemlig i citatets første og sidste sætning, markeret med ordene "parallellitet" og "uadskillelige"; yderligere vil et blik på bogens indholdsfortegnelse let vise, at der ikke her er tale om en tilfældig og uheldig detalje, men om et princip for dispositionen.

Dagligsproget byder (ganske ligesom græsk sprog) på adskillige uafklarede synonymer for de to begreber, men fagsproglig praksis har det ikke meget bedre med ord som følelse, behov emotion, affekt, vilje, holdning og motivation, ord, som nok lader sig anvende ad hoc, men som vanskeligt lader sig samordne.

^{x)} F. eks. Tranekjær Rasmussen: Dynamisk Psykologi, Kbh. 1960, forordet.

^{xx)} Jean Piaget: Barnets psykiske udvikling, Kbh. 1969, s. 18.

Tanke og følelse bruges som psykologiske emner med introspektive, adfærdsmæssige og, måske, fysiologiske aspekter. Hvis de skal kritiseres som redskaber for erkendelse, ville det være en fordel at vide, hvordan de i almindelighed fungerer i forhold til hinanden, men det er uklart og findes ikke i nogen alment vedtaget lærebygning, selv om de er overvejende af mange. Det vigtigste synes imidlertid i normal sprogbrug at være, at der på en eller anden måde er et modsætningsforhold mellem tanke og følelse.

Der er imidlertid, så vidt jeg kan se, det ejendommelige forhold mellem de to emner, at når det ene ændrer sig, ændrer det andet sig i samme retning, at der er en så intim afhængighed mellem dem, at man, trods en stærk tradition, kan spørge, om det er nyttigt at opretholde en skelnen, om de to emner ikke er identiske. Jeg skal skitsere denne problematik gennem dens tre psykologiske aspekter og gennem tekstlige forhold.

Som introspektive begreber lider tanke og følelse under de samme uklarheder som andre introspektive emner. Specielt er der endog det, at de hører til en emnegruppe, hvor man ikke kan tale om oplevede emner; vi kan ikke opleve vore tanker og følelser direkte, fordi disse er oplevelsen selv, vi kan ikke opleve vore oplevelser, og i den forstand er de altså ikke umiddelbare fænomenologiske emner, og deres middelbarhed åbner særlige usikkerhedsmuligheder.

Ved vore tanker er der nu det særlige, at vi kan udtrykke dem, selv når vi ikke har haft dem. Vi er i stand til at give andre bestemte grunde for vore handlinger, selv når vi ikke har nogen erindring om at have oplevet disse grunde; vi er i stand til at opleve dem som grunde til fortidige handlinger, når vi bliver spurgt - noget, som i øvrigt igen peger på sprogets integrerede rolle i psykens funktion.

Modsat er det tilsyneladende med vore følelser. Ofte synes vi slet ikke, at vi kan udtrykke vore følelser, eller vi gør det med utilstrækkelige ord som vrede eller sympati, unuancerede, men i visse sammenhænge brugbare etiketter for et eller andet. Det er imidlertid ikke meningsløst at spørge om, hvorfor en person er vred, og de svar, man da kan få, er netop tankeprægede, kausalforklaringer. Hvis det er rigtigt, kan man overalt, altså også i "følelsesprægede"

situationer, vente en mere tilfredsstillende kommunikation ved at spørge om tanker end om følelser. Følelserne er på denne måde noget mærkeligt utilgængeligt, og det må være en mulig teori, at "følelser" er tanker af en særlig karakter, f.eks. tanker, som ikke ventes at have et alment værdigrundlag.

Endelig er der det ejendommelige, at det, vi kalder følelsesmæssige højdepunkter i vore liv, også byder på den største rigdom af tanker. Sophus Claussen^{x)} udtrykker sikkert en almen erfaring, når han lader prinsens første kærlighed "tænde et Lys, i hvis Brydning / det hele fik en Betydning".

Men mindre kan jo også gøre det. Vi kan i det hele taget opleve, at vi er bedst til at løse problemer, når vi er engageret i dem.

Dette kan ikke tyde på et modsætningsforhold eller f.eks. på tanken som en blot ordnende funktion, følelsen som dens kraft. Hvis følelsen ikke bare bestemmer tankens styrke, men også dens vej, og den kun lader sig bestemme gennem disse, er den overflødig som begreb, og igen bliver det opgaven at beskrive, hvad det er for, særlig interessante, tanker, som er skjult bag vor brug af ordet følelse.

Det er således tvivlsomt, om en introspektiv skelnen overhovedet lader sig opretholde. Hvis det skulle lade sig gøre, ville det være rimeligt at søge korrelater i psykens andre aspekter; først fysiologiske korrelater.

Følelser kan opfattes som et oplevet aspekt af behov, og i det mindste visse behov kan knyttes tydeligt til endokrine funktioner.

Mellem disse funktioner og CNS's funktioner er der en gensidig styring, som igen står i gensidighedsforhold til det øvrige legeme, en særdeles kompliceret feed-back-mekanisme. Som et velkendt eksempel kan nævnes adrenalinproduktionen, der som oplevet korrelat kan have angst og have karakteristiske korrelater i adfærd og udseende.

Behovsbegrebet anfægtes ikke her, ligesom det ikke benægtes, at der er sammenhæng mellem de oplevelser, man har betegnet som stærkt følelsesbetonede, og endokrine funktioner.

^{x)} Visen om Himperigimpe, Djævlerier, 1904.

Hvad der skal hævdes er den almindelige antagelse, at vore op-levelser er aspekter af hele CNS's funktioner, og det er her, man må søge korrelater til en evt. skelnen mellem tanke og følelse. Disse funktioner er afhængige af en lang række faktorer; en af disse er hormonproduktionen, som gennem hypothalamus har en omfattende virkning på CNS. Men så længe man ikke kan vise, hvorledes den ændrer processerne i CNS til noget væsentligt forskelligt, er der ikke fysiologisk basis for antagelsen af en dualisme. Hvis man da ikke vil gå tilbage til den græske opfattelse, at følelserne sad i maven - eller den populære, at de er knyttet til hjertet.

Skønt tanke og følelse nok mest bruges som introspektive begreber, er det sandsynligvis i adfærden, man skal søge grunden til, at de har kunnet sætte sig fast i en tradition. Det kan være sket efter det almindelige semantiske mønster, at vi søger årsager til fænomenerne, og hvadenten vi forstår disse årsager eller ej, giver vi dem navne. Vi kan da vente en vis begrebsforvirring.

Hvis vi imidlertid foreløbig indstiller os rent behavioristisk, ville det stadig være muligt tydeligt at skelne adfærdstyper, som har kunnet danne grundlag for dualisme.

På den ene side kan vi finde en systematisk adfærd, som tillader et økonomisk kraftforbrug, en gåen uden om forhindringer og en løsen problemer på vejen mod et formodet mål.

Heroverfor kunne man stille en adfærdstype med et stort kraftforbrug, hurtige bevægelser med livlig mimik og en søgen mod et mål kun ad den mest direkte vej.

Problemet ligger da egentlig ikke i at skelne mellem to adfærdstyper, men i at fortolke dem, at danne en teori bag dem, og det er til dette, man har brugt begreberne tanke og følelse. Normalt (undtaget herfra er den strengeste behaviorisme) vil man jo nemlig ikke sige, at adfærden er tanke/følelse, men at den er præget af dem.

Hvis man med William James ved tanke forstår en ordnende instans mellem stimulus og respons, er det klart, at den først beskrevne adfærdstype er præget af tanken. Det er i den anden adfærdstype, problemerne ligger.

Hvis man tydeligt skal skelne denne fra den første, har man nemlig ikke at gøre med, hvad man blot ville kalde en følelsespræget ad-

færd, men en affektbetonet, måske panisk. Han kunne da hævde, at affekt blot er følelse i en højere grad, men i øvrigt af samme art.

Derfor er det nødvendigt at overveje en adfærdstype, der kan hævdes at være følelsespræget, men i mindre grad end den beskrevne. Af denne måtte vi da, hvis vi ville holde fast ved dualismen, vente, at den viste manglende tilpasning til komplikationer i samme grad som den var "følelsespræget".

Selv om det ud fra iagttagelser af f. eks. muskulaturen omkring øjnene og pupillerne skulle være muligt at afgrænse en sådan type, mener jeg ikke, at man har fundet eller kan finde nogen tilsvarende lav grad af rationalitet. I praksis afgrænser man da også en adfærd som følelsesbetonet ud fra, hvad man venter, at personen oplever, altså i den sidste ende introspektivt, og herom kan gælde, hvad der ovenfor er hævdet, at "følelsesprægede" situationer netop er tankeprægede, at følelse er et navn for (særlig livlig og interessant) tankevirksomhed.

Dette viser sig også i, at man lige så godt, men mod sædvane, kunne bruge problemløsningsituationer som eksempler på "følelsesbetonet" adfærd. En mand, der sidder over et skakbræt, eller en håndværker, som er stillet over for en vanskelig opgave, kan i adfærden udvise de samme karakteristiske træk, misfornøjelse indtil vrede, når det ikke lykkes, glæde indtil begejstring, når det lykkes, og der synes her at være en ligefrem proportionalitet mellem adfærdens "følelsespræg" og udsigterne til, at opgaven løses, som beskrives i motivationslæren.

Eksempler på ikke-følelsespræget adfærd finder vi i dagligdags situationer, som er præget af, at vi foretager os noget, som vi inden for en lille variationsbredde har gjort mange gange i forvejen. Vi går til og fra arbejdet, afskriver regninger på hulstrimler, vasker op osv., Det hele er ganske velorganiseret, men så automatisk, at det ikke ville give mening at kalde det tankepræget. Tanken bliver nødvendig, og dukker op sammen med følelsespræget, i situationer, som stiller nye krav.

Hvis det således er unyttigt at opretholde et skel mellem tanke og følelse, kunne der til gengæld være mere, der talte for at opretholde et mellem affekt og ikke-affekt.

I perspektiv af artens og individets overlevelsesmuligheder vil le det være ejendommeligt, om vi ikke netop i de vigtige situationer, som man har kaldt følelsesprægede, reagerede særlig rationelt. Og så i vor dagligdag stiller miljøet krav til en i forhold til andre dyrarter meget høj grad af differentiering og organisation. Derimod sker det ret sjældent, men i situationer, som vi oplever som afgørende at de krav, situationen stiller, først og fremmest er til øjeblikkelig og kraftpræget handling, hvor affektreaktioner, som i andre sammenhænge kan være utilstrækkelige, er af overlevelsesværdi.

Disse synspunkter kan nærmere belyses af, og belyse, den særlige del af adfærden, som udgøres af sproghandlinger, særlig forholdet mellem de to overordnede genrer saglige og poetiske tekster.

Igen er der intet mærkeligt i, at forskellige stimuli kan give forskellige oplevelser; vi er i stand til, umiddelbart og middelbart, at skelne mellem de to genrer. Igen er det afgørende ikke en skelnen mellem adfærdsformer, men den teori, der ligger bag, og den er der ikke meget af her, men sikrest står vel den antagelse, at typisk saglige tekster er præget af tanken, og dermed ikke af følelsen, mens det forholder sig modsat med poetiske tekster. Og igen er det det almindelige valg af eksempler og erfaringer, som er afgørende for, at man har kunnet opretholde dualismen.

Som eksempler på poetisk og følelsespræget sprogbrug vælger enhver poetik klassiske, litterære tekster. Først i den nyeste tid har man søgt at beskæftige sig videnskabeligt med saglige tekster (bortset fra, at logik og erkendelsesteori altid har beskæftiget sig dermed, men mest ud fra ikke-sproglige synspunkter); skal man have et eksempel på en saglig tekst, tænker man f.eks. let på brugsanvisninger, officielle skrivelser eller lærebøger.

Hvis dette kan anerkendes som typisk eksemplifikation, gør man altså normalt det, at man som eksempel på den ene slags sprogbrug bruger formentlig fremragende tekster, men for den anden trivielle, i det ene tilfælde bruger tekster, som er læst frivilligt, i det andet tekster, som bare skal overstås.

Hvis vi ikke vil anerkende denne eksemplifikation som typisk, kan vi forestille os den modsatte, men den vil også give modsat resultat: En person, som i et venteværelse læser en tekst med mange

poetiske træk, uden at den interesserer ham, over for en person, som læser en fagbog inden for det fag, som interesserer ham; den første gaber måske, mens den anden viser alle tegn på "følelser", vrede, irritation, overraskelse, glæde.

Kombinerer man de to eksemplifikationer, kan der ikke konstateres nogen forskel i hvad man vil kalde følelsesintensitet mellem to trivielle tekster, en saglig og en poetisk, og ej heller mellem to interessante tekster.

Derimod er der nok forskel mellem årsagerne til de to slags sprogbrug og mellem oplevelserne, men disse forskelle kan blot ikke karakteriseres ved begrebet følelse. Det, man over for tekster og i almindelighed har brugt begrebet følelse til, har været at skelne mellem situationer, der har været af betydning for os, og situationer af mindre betydning. Begrebet har dermed spærret for uddybelsen af andre begreber, f.eks. dem, som vi foreløbig kunne benævne forståelse, interesse og instrumentalitet.

I det foregående er det søgt vist, hvorledes dualismen tanke/følelse er ufrugtbar, slører mere end den afslører, og hvordan den leder til falske kausalforklaringer. Med beskrivelsen af sproglig betingning er søgt en anden årsagsforklaring, og med udvælgelsesbegrebet antydnet en vej, ad hvilken man kan søge lovmæssigheder i sprogfunktionen.

Perspektivet af dette er en helhedsopfattelse af psyken som en ordnende funktion mellem stimulus og respons. For overblikket over denne funktion er det i det mindste værd at overveje, om ikke også andre faste begreber end tanke og følelse stiller sig i vejen, om ikke også ad hoc nyttige begreber som f.eks. opmærksomhed, motivation, hukommelse, bevidsthed og underbevidsthed netop ved at være nyttige ad hoc spærre vejen til større sammenhænge.